

Review Article

A THEORETICAL AND CONCEPTUAL ANALYSIS AT THE CRUX OF DEVOLUTION TO CYBER CAPITALISM FOR THE PROBLEM OF MONOLITHIC STRUCTURE OF DEVELOPMENT AGENCIES

SİBER KAPİTALİZME DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE KALKINMA AJANLARINDA TEK TİPÇİ KURUMSAL YAPILANMA SORUNUNA KURAMSAL VE KAVRAMSAL ANALİZ

Ahmet EFE*,† | Sinan YAZICI²

¹Dr., CISA, CRISC, PMP, İç Denetçi, Ankara Kalkınma Ajansı

²Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Article Info:

Received : December 3, 2018

Revised : June 11, 2019

Accepted : June 25, 2019

Keywords:

Stereotyped,

Development agency,

E-government,

Cyber capitalism

Anahtar Kelimeler:

Tek tipçilik,

Kalkınma ajansı,

E-devlet,

Siber kapitalizm

ABSTRACT

The State Auditing Board (DDK) had issued a report concerning Development Agencies (KA) that there have found 43 different structural problematic areas. In this study, with cyber capitalism theory a theoretical analysis are being done in order to find a solution to one of the problems defined by DDK which is the stereotyped structure of development agencies. The analysis of this kind is related with cyber capitalism and its prerequisites. It is asserted that organizational structures that are resilient enough to adapt new circumstances and innovative paradigms of capitalist order have become a need. Cyber capitalism requires that administrative, judicial, technical and institutional measures. Therefore in order to trigger national, regional and local dynamics by KA structures, they need to be flexible and adaptable to change their processes, programmes, projects, processes and methodologies via their own decision making bodies.

ÖZET

Devlet Denetleme Kurulu (DDK) tarafından 2014 yılında Kalkınma Ajansları (KA) üzerinde yapılan incelemede 43 adet sorun alanı belirlenmiştir. Bu çalışmada bahsedilen sorunlardan birisi olan tek tipçiliğe çoklu disiplinler ve kuramsal bir bakış açısıyla inceleme yapılabileceği ve siber kapitalizm kuramı çerçevesinde çözümleme yapılabileceği analizlerle gösterilmiştir. Bu bağlamdaki teknik analizler siber kapitalizmin gerekleriyle de ilişkilendirilerek artık paydaş ihtiyaçlarına göre adapte olabilen esnek kurumsal yapılanmaların bir ihtiyaç haline geldiği üzerinde analizler yapılmaktadır. Siber kapitalizm idari, hukuki, teknik ve kurumsal ölçekte önlem almayı gerekli kıldığından ve bu nedenle de ulusal, bölgesel ve yerel dinamikleri harekete geçirmesi gereken KA yapılarının esnek ve ihtiyaca göre süreç, program, proje ve yöntemlerini kendi karar organlarıyla değiştirebilir olması gerektiği savunulmaktadır.

© 2019 JOBDA All rights reserved

1 | GİRİŞ

Elektronik ticaret, gün geçtikçe toplam ticaret içerisinde payını arttırırken şirketler süreçlerini çevrimiçi elektronik platformlarda yürütmekte ve hükümetler kamu hizmetlerini olabildiğince dijital

ortamda sunmaya büyük gayret göstermektedirler. Yenilikçi dijital teknolojilerin akıl almaz bir hızla yaygınlaşmasıyla birlikte kapitalizm, artık internet üzerinde meydana getirilen iş ve lobi ağları üzerinde yeni bir formata bürünmekte işçi-işveren ilişkileri elektronik ortamda karşılıklı etkileşimle

* Corresponding Author.

E-mail address: aefe@ankaraka.org.tr (Ahmet Efe)

farklı etkiler meydana getirebilmekte, sosyal medya platformlarında yapay zekâ ve makine öğrenmesi sayesinde tüketici bilinci ve sosyo-ekonomik tercihler yapılan algı operasyonları ile kolaylıkla değiştirilebilmektedir. Bu çerçevede parasal ve mali operasyonlar tamamen elektronik ortama aktarılmış, siber ortamda saldırılar ve karşı önlemler, güç geçtikçe klasik savaşlardan daha fazla önemli hale gelmiştir. Bu nedenle günümüzde merkez ve taşra kurumları dâhil olmak üzere, kamu kurumları da elektronik ortama E-Devlet uygulamalarıyla taşınmak durumunda kalmakta ve bu noktada sürekli bir ilerleme göstermek durumundadır. Yenilikçi uygulama değişiklikleriyle hem hizmet kalitesi ve işlem hızının artırılması nedeniyle hizmet memnuniyeti ve maliyet minimizasyonu temel unsurlar olarak ele alınabilmektedir.

Bu şekilde değişim gösteren bir ekosistem içerisinde kalkınma ajansları (KA) yenilikçi kurumlar olarak 2006 yılından itibaren kurulmaya başlanmış ve 2010 yılında 26 adet olarak kuruluşları tamamlanmıştır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018 yılına kadar Kalkınma Bakanlığı) tarafından çıkarılan mevzuat güncellemeleriyle bölgesel düzeyde kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyetlerine devam etmektedir. KA ile ilgili olarak uygulamada pek çok sorun yaşaması konu ile ilgili çeşitli araştırmaların yapılmasına neden olmuştur. Örneğin, bu kurumların zamanla sadece hibe veren kuruluşlar kategorisinde zikredildiği, projelerinin küçük çapta kapasite artışlarına yol açmakla birlikte, haksız rekabete sebebiyet verdiği, bölgesel potansiyelleri ortaya çıkarmada başarılı olmadığı, yerel dinamikleri işbirliği ve ortaklık kültürü ile harekete geçirme istidatını yitirdiği, yönetim ve kalkınma kurullarının beklenen işlevselliği ortaya koyamadığı, personelin motivasyonunun düşük olduğu, giderek daha bürokratik kurumlar haline geldikleri ve İngiltere’de olduğu gibi aslında kapatılmaları gerektiği gibi pek çok olumsuz söylemin de medyada ve bazı yayınlarda gündeme getirildiği bilinmektedir.

KA’nın varlık nedeninin sorgulanması ve kurumdaki zayıflık ve sorunlarla ilgili siyasi, bürokratik, akademik ve iş çevrelerinden olumsuz söylem ve değerlendirmeleri artırmıştır. Bu nedenle, Cumhurbaşkanlığı Makamınca 2012 yılı sonunda görevlendirilmiş olan Devlet Denetleme Kurulu (DDK, 2014) bir yılı aşkın sürede üç vergi müfettişi ve bir Kalkınma Bankası uzmanından oluşturduğu araştırma ve inceleme ihtisas heyeti marifetiyle kapsamlı çalışmalar, araştırmalar, analizler ve değerlendirmeler yaptırmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, DDK’nın hazırladığı Araştırma ve İnceleme Raporunda, 43 maddede tespit edilen temel sorunlara işaret edilerek bunların giderilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu sorunların

yönetişim yapılandırmasıyla ilişkili olduğu savıyla COBIT-5 çerçevesinde çözümlerinin yapılabileceği de doktora düzeyinde araştırmalarla ortaya konulmuştur. (Efe, 2015)

Bahsi geçen DDK raporundaki sorunlardan birisi tek tipçilik sorununun siber kapitalizm boyutuyla ele alınabilirliği de analizlere dâhil edilecektir. Kapitalist düzen içerisinde ve yıkıcı rekabette ekonomilerin üretkenlik kapasiteleri ve yeni teknolojiye adaptasyon kabiliyetiyle ayakta kalabildiği günümüzde KA yerel, bölgesel ve ulusal kalkınmanın kilit kurumları haline gelmişlerdir. Çalışmada KA uygulama alanıyla ilişkilendirilebilen ve bu alanlara kaynak teşkil edebilen en önemli teorik bağlamlardan olan dijital bölünme ve siber kapitalizm teorileriyle ilgili olarak bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu değerlendirmelerde ilgili teorilerin derin ve tartışmalı olan ontolojik ve epistemolojik tartışmalarına girilmeden araştırma alanıyla ilişkilendirilebilen noktalarıyla sınırlı tutulacaktır. Bu da artık dijital hale gelen kapitalizmin kurumsal yapılanmaların da esnekleşmesini ve paydaş ihtiyaçlarına göre çabucak değişim ve dönüşüm geçirebilen yapılanmaları gerekli kılmıştır.

Süreklilik arz etmeye başlayan yıkıcı yenilik uygulamaları, artık güncellenemeyen her türlü süreç ve kurumların varlıklarının kısa süre içerisinde sorgulanmasına neden olmaktadır. Klasik, statik, gelenekçi, statükocu ve aşırı bürokratik yapıların genellikle tek tipçi olduklarından dolayı siber kapitalist ortamda üretken ve rekabetçi olabilmesi olanaklı değildir. İnovasyon teknolojileri, dinamik, yeni gerekliliklere uyum, geleceği öngören, proaktif ve atak kurumsal yapıları gerekli kılmaktadır. Aksi durumda kaynakların kurumsal hedefler doğrultusunda esnek bir şekilde seferber edilerek maksimum yararın minimum kayıpla elde edilebilmesi olanaklı değildir.

Dijital bölünme ve siber kapitalizm gibi kavramların buradaki paradigma analizi içerisinde ele alınmasının en önemli nedeni şudur: Belirli bir uygulama, süreç veya politikanın her kuruma tek doğru veya benzer her sürece tek ilaç gibi sunulmaması, kapitalizmin devamlılığına ve sömürü düzeninin güçlenmesine hizmet edebilecek paradigmanın zaman, kurumsal yapılanma, çevresel farklılıklar ve paydaşların ihtiyaçlarına göre dikkate alınarak canlı ve yenilikçi bir sisteme olan ihtiyacı ortaya koyma noktasında gerekli kavramsal analizleri yapmaktır. Dolayısıyla dijital bölünme ve siber kapitalizmle ortaya çıkan paradigma gerilimi, aslında, küreselleşmenin gelişmesi ile birlikte meydana gelen mekân krizi ve ilişkilerin yoğunlaşmasının bilim alanındaki eşzamanlı yansıması olarak da değerlendirilebilir.

2 | METODOLOJİ

Araştırmada, Devlet Denetleme Kurulu (DDK) tarafından kalkınma ajansları (KA) sorunlarının tespit edildiği ve 43 sorunun rapor edildiği araştırma raporu tespitleri veri alınmıştır. Bu sorun tespitlerinden sadece bir tanesi üzerinde kuramsal analiz yapılarak katkıda bulunulmaya çalışılmaktadır.

Aşağıda ilk önce araştırma probleminin tespiti kısmında COSO ve COBIT standartları çerçevesinde kök neden analizi de yapılmıştır. Bu analizler yeterli görülmediğinden dolayı bu standartları etkileyen kuramların ele alınarak tek tipçilik probleminin arka planı analiz edilmektedir. KA tek tipçiliğine karşı COBIT-5 paydaş ihtiyaçlarına göre yapılan yaklaşımın çözüm önerisi olarak uygulanabilirliği üzerine kuramsal ve kavramsal bir analize ihtiyaç duyulmuştur.

Araştırma konusuyla ilgili literatür taraması da yapılmıştır. EBSCO veri tabanında “*cyber capitalism*” olarak yapılan taramada 7 adet akademik yayın yapılmış olduğu ve bunlar içerisinde hiçbirinin Türkçe literatürdeki yayınlardan olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma konusunda yabancı literatürün yeterli olduğu ancak buna nazaran Türkçe literatürün kıyaslanamayacak ölçüde yetersiz olduğu söylenebilir. Bu nedenle araştırmamızın Türkçe literatüre katkısı bakımından önem arz ettiği söylenebilir.

Bu çalışmada kalkınma ajanslarının hedef basamaklarının kullanımıyla ilişkili olabilen sorunları analiz edilmektedir. Bu amaçla da DDK raporu incelenmiş ve süreç olgunluğu ile ilgili dört adet probleme dair çekirdek neden analizleri yapılmaktadır. Hizmete özel olan DDK raporu üzerinde akademik araştırma yapılarak bu alandaki idari bilgi literatüre kazandırılmaktadır.

Bahsi geçen örgütsel yapılandırmada tek tipçilik sorununun sadece yasal ve idari bir takım önlemlerle çözümlenmeye çalışılması bir tarafa, konunun kavramsal ve kuramsal çerçevede analizinin yapılmadığı ve her hangi bir standarda göre değerlendirme yapılmadığı tespit edilmiştir. Sadece görelilik ve kritik kuram kapsamında analizler mevcuttur. Kritik realizm kuramı ile yapılan analizde tek tipçiliğin realist olmadığı ortaya konulmuştur. Kritik kuram yaklaşımında pozitivist genellemeler ve mutlak doğrulukçu yaklaşımlar kabul edilemez klişe gibi reddedilir. Bu nedenle de kritik kuram açısından tek tipçilik sorun olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda yapılabilecek ek önlemlerden birisi olarak, bölgesel kaynak ve ihtiyaçlara göre ilgili paydaşların istediği şekilde bir kurumsal yapı ve hedeflerin ortaya konulabilmesine olanak sağlayacak bir

teşkilatlanma imkânının sağlanması belirtilebilir (Efe, 2016). Bunun yanı sıra hermeneutik kuramla da tek tipçilik analiz edilmiş ve tek tipçi yaklaşımın görelilik ve hermeneutik kuramla uygun olmadığı ortaya konulmuştur (Efe, 2016). Buna benzer bir analizin siber kapitalizm ve dijital bölünme gibi postmodern dönemin en yeni paradigmaları ile analiz edilebilirliği önem arz etmektedir.

Buna göre dijital bölünme ve siber kapitalizm açısından inceleme yapılabilmesi için araştırma problemi belirlenmiş ve aşağıdaki soruya cevap aranmıştır:

- *Kalkınma ajanslarının (KA) tek tipçiliği ile ilgili sorun dijital bölünme ve siber kapitalizm ile ilişkilendirilebilir mi?*

Yukarıda belirtilen araştırma sorusuna cevap aranırken öncelikle KA dinamiklerinde tespit edilmiş bulunan tek tipçi yapılanma sorununun kök neden analizleri yapılmaktadır.

Ayrıca kurumsal yapılandırmada paydaş ihtiyaçlarını karşılama ile ilgili analizler gerçekleştirilmektedir. Dahası dijital bölünme ve siber kapitalizm yaklaşımlarının tek tipçilik sorunu ortaya konulmakta ve en nihayetinde araştırma sorularına cevap bulunup bulunmadığıyla ilgili değerlendirme yapılmaktadır.

3 | ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Kalkınma ajanslarının (KA) sorunlarının tespit edildiği Devlet Denetleme Kurulu (DDK) raporunda yapılan analizde herhangi bir referans model kıstas olarak alınmadığı gibi önerilerde de herhangi bir modele referans verilmemiştir. Bu nedenle yapılan araştırmadaki problemlerde eksik kalan analizlerin yapılmasına katkıda bulunmak önem arz etmektedir. DDK raporuna cevaben Kalkınma Bakanlığı (KB) tarafından 26 KA ile istişare halinde eylem planı hazırlanmıştır. 2014 Eylül ayında hazırlanmış olan hizmete özel taslak eylem planında, KB ve KA için ayrı eylemler öngörülmüştür. Aşağıdaki analizlerde bunlar da dikkate alınmaktadır. (KB-BGYUGM, 2014)

DDK tarafından tespit edilen sorunların ana nedenlerinin tespiti için iç kontrol açısından ve COSO ve yönetim açısından COBIT-5 çerçevelerine göre karşılaştırma yapmaya olanak verecek bir şekilde değerlendirme yapılması ana sorunsalın tespiti açısından önemlidir. Çünkü ortak sorun bölgesel gelişme yönetim yapısının sağlıklı olmamasından ve süreçlerinin uygun bir çerçevede belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de en azından bir sorun üzerinde bilimsel yöntemlerle kuramsal analiz yapılması gerekmektedir. Bu amaçla da DDK tarafından tespit edilen sorunlardan ilki olan tek tipçilik sorunu araştırma problemi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye’de bölgeler arasında coğrafi yapı, ekonomik ve sosyal gelişmişlik, sahip olunan kaynaklar, ulaşım imkânları, beşeri sermaye yapısı, rekabetçilik düzeyi ve yatırım ortamının niteliği gibi pek çok alanda önemli derecede farklılıklar bulunmasına ve 5449 sayılı Kanun’un genel gerekçesinde (TBMM, 2006), KA’nın bölgelerin özgün şartları ve yapılarına göre teşkilat yapılarının, birimlerinin, büyüklüklerinin ve diğer yapısal özelliklerinin özel hale getirilmesi gereği vurgulanmıştır. Buna ilişkin özel hukuk alanında

gereklili hukuki altyapı hazırlanmış olmasına rağmen; KA, 26 Düzey 2 bölgesinin tamamında organları, fonksiyonları, bölgesel kalkınmada kullanacağı araçları, personel yapısı, süreçleri, kuralları, işleyiş şekli ve birimlerin görev tanımları gibi tüm unsurları ile tek tip olarak örgütlenmiştir. Bu durum, her bölgenin kendi karakteristik özelliklerine, kaynaklarına ve önceliklerine uygun bir bölgesel gelişme teorisine ve politikasına, uygulamaları ve 5449 sayılı Kanun’un temel amaç ve felsefesi ile uyumlu değildir. (DDK, 2014)

Tablo 1. DDK Tarafından Tespit Edilen Tek Tip Örgüt Yapısı Sorunu İçin COSO ve COBIT-5 Değerlendirmesi ve Eylem Planları

DDK Önerisi	COSO Değerlendirmesi
Bölgelerin rekabet gücü ve gelişmişlik düzeyi ile Ajansların teşkilat yapılarının, büyüklüklerinin, birimlerinin, insan kaynağı profilinin, özlük haklarının, temel fonksiyonlarının, bölgesel gelişmede kullanabileceği araç ve imkânlarına göre yeniden şekillendirilmesi.	COSO iç kontrol sistemi iç kontrol bileşenlerinden kontrol ortamı alanına girmektedir. Tek tip örgüt yapısı organizasyon yapısı açısından bir iç kontrol zafiyetlerine yol açmadığı düşünüldüğünden dolayı iç kontrol yaklaşımı açısından sorun değildir.
	COBIT-5 Değerlendirmesi Örgüt yapısının kararlaştırılması yönetim süreçleriyle ilişkilidir. COBIT-5 Birinci ilkesi olan “paydaş ihtiyaçlarının karşılanması” ve üçüncü gerçekleştirici olan “kurumsal yapılanmalar”a uygun olmadığından bir sorundur. Yereldeki ihtiyaçlar ve olanaklar ölçüsünde kurumsal yapılar da değişebilmelidir. Bu nedenle de tek tipçilik sorunu kurumsal yapılanma, paydaş ihtiyaçları çerçevesinde hizalanma ve kurumsal hedeflerin süreçlere yansıtılmasında sorunların mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.
KB Eylem Planı	KA Eylem Planı
1.1 5449 sayılı Kanun değişikliklerine ilişkin çalışmalarda yönetim kurulunun yapılanması tekrar gözden geçirilecek ve 6360 sayılı Kanun sonrası idari teşkilatlanmada gerçekleşen değişiklikler 5449 sayılı Kanuna yansıtılacaktır. 1.2 Ajansların ve bölgede yer alan kurum ve kuruluşların kalkınma kurulunda yer alacak üyelere ilişkin talepleri doğrultusunda kalkınma kurullarını düzenleyen yeni bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi hazırlanacaktır.	1.3 Ajanslarda birim sayısı ve sorumluluk alanlarının bölgeye göre farklılaştırılması gözetilecektir. Birimlerde çalışacak personel sayısı, mesleki özellikler ve iş tanımları ajansların iç yönergeleri ile belirlenebilecektir.

Kaynak: (DDK, 2014) ve (KB-BGYUGM, 2014)’dan yararlanarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tablo 1’ de tek tipçilik sorununun iki farklı standart kapsamındaki kısaca değerlendirmeleri yer almaktadır. Buna göre tek tipçilik COSO kontrol amaçları ve bileşenleri açısından bir sorun olarak dikkate alınmayabilmekteyken COBIT-5 çerçevesine göre bir yönetim sorunu olarak dikkat çekmektedir. Bu sorunun giderilmesi için Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan eylem planlarında hem KB hem de KA tarafından alınacak önlemler belirtilmiştir. Ancak sadece yönetim kurulu (YK) ile kalkınma

kurulu (KK) ile ilgili değişikliklerle bölgedeki sorumlulukların gözden geçirileceği ifade edilmekte olduğu gibi henüz bu hususlarda yasal bir düzenleme ve idari değişiklikler yapılmamıştır. Hâlbuki bölgesel kaynak ve ihtiyaçlara göre ilgili paydaşların istediği şekilde bir kurumsal yapı ve hedeflerin ortaya konulabilmesine olanak sağlayacak bir teşkilatlanma imkânının sağlanması gerekir.

Siber alanla ilgili olarak pek çok sorun olduğu bilinmektedir. Bu konuda akademisyenler pek çok soruna değinmiş ve çözüm aramışlardır. Bu sorunların tam olarak neler oldukları ve aralarında ne tür ilişkiler bulunduğu konusunda kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte sorunlara kısaca değinen çalışmaların yanı sıra bazı çalışmalarda farklı konuların bilişim hukuku ile ilişkili olarak siber alan kapsamında birer sorun olarak ele alınabildiği ve bu konularda analizlerin yapılabildiği tespit edilmiştir. Her biri ayrı bir çalışmaya konu edilebilecek olan bu sorun alanlarından bazıları şu şekilde ifade edilebilmektedir: Elektronik verilerin ticarileştirilmesinde sorun yaşanması (Memiş, 2015), arama motorlarının sorumluluğu ve internet hukukunda problemler (Ünsal, 2015), internet sansürünün oluşumuyla ilgili sorunlar (Altıparmak, 2015), sosyal medya aracılığıyla işlenen suçların artması (Özkan, 2015), Yeni nesil akran zorbalığı-siber zorbalığın artması (Akbulut, 2015), bilişim ortamındaki kişisel bilgileri koruyamamak, mahremiyetin ihlali ve yetkisiz erişimler (Arabacı, 2015), (Küzeci, 2015), (Çetin, 2014), siber suçun tanımı ve içeriği hakkında henüz bir uzlaşma sağlanmamış olması ve klasik ceza hukukunun yetersiz kalması (Önok, 2013), internetin yaygınlaşması ile birlikte ülkeler arasında fiziki sınırların belirlediği klasik hukuk anlayışının yetersiz kalması (Mavzer, 2016), bilgi kaynaklarına uzaktan erişim, fikri mülkiyet, kullanıcı gizliliği ve bilgi bütünlüğünün sağlanması konularında henüz bilişim dünyasındaki etik kurallar üzerinde uzlaşmanın sağlanmamış olması (Henkoğlu & Uçak, 2012), e-imzanın teknik, uygulama ve mevzuat alt yapısının yetersiz olması (Güler & Ömürgönülşen, 2011), Türkiye’de bulut bilişim kullanıcılarının veri güvenliğini ve gizliliğini yeterli seviyede koruyan bir hukuksal düzenlemenin bulunmaması (Henkoğlu & Külcü, 2013), adli bilişimin bağımsız bir bilimsel disiplin alanı olarak henüz gelişimini sağlayamamış olması (Çakır & Kılıç, 2013), Türkiye’de gerçekleşen birçok İnternet sitesi erişime engelleme kararı telif hakkı ihlaline dayandığından dolayı sanal ortamdaki hak ihlallerinin engellenememesi (Kaynak & Koç, 2015), Teknoloji ve internet aracılığıyla para aklama ve terörizmin finansmanı gibi suçlarda bu sistemleri kullanan kara para aklayıcıların yüksek miktarda işlem yapabilmesinden dolayı ayrıca da yine hızlı bir şekilde de para miktarlarını istedikleri şekilde ayarlayabiliyor olmasının önlenememesi (Miyinat & Duramaz, 2013), çocuklara yönelik pornografik içerikler ve çocukların bu içeriklerin hazırlanmasında kullanılmasının internet nedeniyle karşılaşılan en önemli sorunlardan birini oluşturduğu (Dülger, 2004), siber alanda hacktivistler dışında Suriye bazı devletler tarafından oluşturulmuş hacker askerlerin olduğu ve kamuoyunu istedikleri şekilde biçimlendirmeye çalışmalarının engellenmemesi (Al-Rawi, 2014) gibi bilişim hukuku kapsamında pek çok

sorun araştırmacılar tarafından incelemeye konu edilmiş ve bu alanda hatırı sayılır bir araştırma literatürü oluşmaktadır (Efe, 2016).

Yukarıda ifade edilen araştırmalar kapsamında değerlendirilen siber alanla ilgili olan idari, teknik, kurumsal ve hukuki sorunlar üzerinden gidilebilir. Ancak burada temel sorunsal olarak KA tek tipçiliğinin siber alan ve dijital bölünmeyle ilişkilendirilebilirliği ve bunun çözümlenebilirliğinin araştırılmasıdır. Bu amaçla da kurumsal düzlemde kapitalizm ve kalkınmacılık kapsamında paydaş ihtiyaçlarını karşılama yaklaşımından hareket edilerek birtakım analizler yapılarak araştırma sorusu cevaplanmaya çalışılmaktadır.

4 | YÜRÜRLÜKTEKİ KAPİTALİST DÜZEN

Vahşi kapitalizmden ticari kapitalizme ve ondan da küresel kapitalizme dönüşüm ekonomik ilişkilerden çok bu ilişkilerin yoğunlaşmasına ve iletişim ile ulaşımın hızlanmasına yol açan teknolojik yenilikler ve özellikle bilişim teknolojisindeki ilerlemelere bağlıdır. Dolayısıyla kapitalizmin şimdiki işleyişi tarihsel düzlemdeki gelişimiyle de yakından ilgilidir. Sanayi devriminin ilk zamanlarında çok farklı bir çalışma ve organizasyon yaklaşımı geliştirilmeye başlanmıştı. Teknik bilginin seri üretime geçirilerek uluslararası piyasalarda satışa sunulması aynı zamanda kurumsal örgütlenmelerin de dönüşümünü gerekli kılmıştır. Önce rutin işleri yapan her işçi için iş süreçleri alt süreçlerine ve görev tanımlarına kadar detaylandırılmıştı. Bu döneme Amerikalı mühendis F.W. Taylor’un adı verilerek Taylorizm olarak ad verilmişti. Daha sonra Taylorizm birkaç iş akışı ve üretim hattında iş verimliliğini arttıran farklı uygulamalarla güçlendirilmişti. Bu “sanayileşme modeli” iki temel ilkeye sahipti: eğer iş ve görevler basitleştirilirse bunlar özel amaçlı fonksiyonel makinelerin yapabileceği şekle dönüştürülebilir. Sırasıyla bu makineler kitle tüketim mallarını üretecekti. Dolayısıyla Taylorizmin geniş üretim makineleriyle birleştirilmesi sonucunda ölçek ekonomileriyle verimliliğin artması sağlanabilmişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönem de daha çok Fordizm olarak bilinmektedir. Bu da üretim paradigmasıyla birlikte büyük ölçekli firmaların politika belirleme ve ekonomik faaliyetleri etkilemede ciddi rol sahibi olmaya başlamalarıyla birlikte yükselişe geçmiştir. Özellikle savaş sonrası büyüme ve sosyal yapıların geliştirilmesiyle Fordist paradigma güçlenmiştir. Yükselen ücretlerle birlikte kitle üretiminin arttırılması sayıları sürekli artan işçiler tarafından kitle tüketiminin arttırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Taylorist dönem daha çok arz yönlü bir ekonomi iken Fordist dönem talep yönlü bir ekonomik yapı oluşturmuştur. Uluslararası ticaret artmakla birlikte kitle üretimi büyük ölçüde ulusal piyasalardaki kitle tüketimini beslemektedir.

Sermayenin genişlemesi ve derinlemesine yaygınlaşmasıyla birikim göstermesi sonucunda yeni ekonomi modeli gelişmiştir. Buna göre yeni teknolojiler üretim kapasitesinin çok büyük ölçüde arttırılmasına olanak sağlamakla birlikte sürekli yeni iş alanlarının meydana gelmesine yol açmıştır. Özellikle bilişim teknolojilerinin de üretim süreçlerine ve ardından yönetim süreçlerine girmesiyle birlikte maddi olmayan işgücü ortaya çıkmıştır. Somut çıktıları görünmeyen avukatlık, bilgisayar programcılığı, bilgi güvenliği vb. kurumsal açıdan hayati değer ifade edebilecek yeni görev ve iş alanları meydana gelmiştir. Bu yeni kapitalist süreçte üretim kapasitesi ve üretkenlik artmakla birlikte sürekli kontrol işçilerden makinelere geçmektedir.

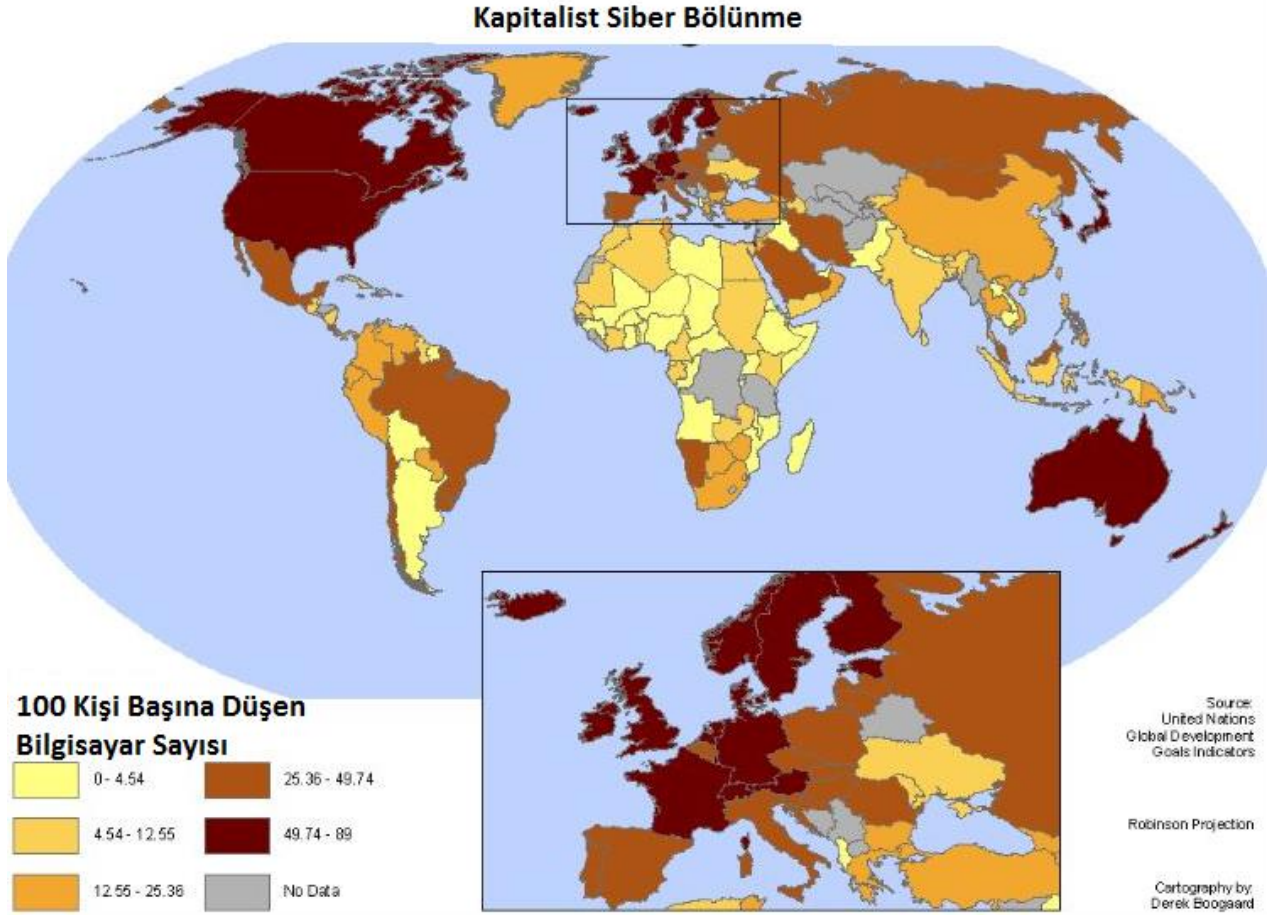
Post-fordizm olarak nitelendirilen yeni dönemde bilişim sistemleriyle işçilere daha az çalışma, daha fazla ücret, daha çok dinlenme zamanı, daha demokratik iş ortamı refah devleti uygulamalarıyla birlikte kurumsallaşmıştır. Artık yeni dönemde işçiler üretimde karar mekanizmalarında yer alabilmekte ve proje fikirleri oluşturabilmektedir. Bu yeni iş süreçlerindeki dönüşümün getirdiği yeni yaklaşım ve uygulamalar, kapitalist firmaların kendilerini yeniden organize etmesine imkân sağlamıştır. Tarihsel olarak işgücü verimliliğinin artması sürekli farklı sektörlerde yeni yatırımlar yapılması yeni proje ve programlarla yatırım ve ürün çeşitliliğine gidilerek pazar payının arttırılması hedeflenmiştir. Bu kapitalist gelişim yaklaşımları halen devam etmekle birlikte firmalar şimdi iş süreçleri ile birimleri sürekli yeniden geliştirmeye çalışarak güçlü matrix ve zayıf matrix yapıları arasında gidip gelmektedirler. Şimdi üretim de artık firmalar arasında ve endüstriyel kümeler arasında paylaşılabilir ve biri birlerinden yararlanarak çok farklı ürünler ve hizmetler ortaya konulabilmektedir. Yüklenme ve alt yüklenme sözleşmeleriyle artık pek çok firma bir ürün geliştirilmesi ve dünya piyasalarında son kullanıcıya ulaştırılmasına ortak rol almakta ve hepsi de kendi paylarına düşen hisselerini alabilmektedirler.

Ağ veya network olarak ifade edilen belirli bir amaçla sürekli iletişim halinde bulunarak sinerji elde etme ortamı firmaların mülkiyet yapısını ve finansal piyasalarla olan ilişkilerini yeniden biçimlendirmektedir. Artık firmalar finansal olarak birbirlerine daha çok benzemekte, daha karmaşık bir mülkiyet yapıları ve özel hisse, hedge fonlar ve paydaş değeri gibi yeni hisse sahipliği yapısına kavuşmaktadır. Özellikle yaptıkları bağışlar ve sivilinisiyatif ayaklarıyla birlikte verdikleri desteklerle “erdemli firma” gibi bir görünüm elde ederek kapitalist sömürüyü farklı araçlarla detaylandırmaya ve garantilemeye çalışmaktadırlar.

5 | DİJİTAL BÖLÜNME VE SİBER KAPİTALİZM

KA sorumluluk alanlarından olan yereldeki üretkenliğin arttırılması için gerekli işbirliklerinin yapılmasına olanak sağlanması ve eksik kalan alanların bölgesel ortaklıklar ve çoklu girişimlerle desteklenmesi gibi temel alanlar, günümüzde yenilikçi teknolojilere, dijital uygulamadaki üretkenliğe ve bilginin güvenliği gibi temel alanlara bağlı hale gelmiştir.

Dijital teknolojilerin işlevselliği yerine üretim ilişkilerindeki araçsallığı da yorumlanabilmektedir. BT platformlarının sadece üretimde değil, hizmet sektöründe de yaygınlaşmasıyla meydana getirdiği kolaylıklar, verimlilik ve şeffaflık gibi pek çok nimetlere karşın, bilgi işçisi ve bilgi fakiri gibi kavramların kullanılmasına da yol açtığı ve giderek artan bilgi açığı olarak ifade edilen “*digital divide*” paradigmasının da dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Yani BT kullanımı bir taraftan bazı süreçleri iyileştirirken buna adapte olamayanların, göreceli olarak dezavantajlıların, fakirlerin ve engelli olanların mahrum olmasına ve dışlanabilmesine yol açtığı söylenebilmektedir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, kişi başına düşen bilgisayar sayısından da dijital bölünme diğer değişle siber bölünme düzeyi anlaşılabilir.

Şekil 1. Siber bölünmenin bir göstergesi olarak dijital bölünme
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Global_Digital_Divide1.png)

Dijital uçurum arttıkça bireyler arasındaki farklılıklar ve eşitsiz gelir dağılımı ortaya çıkabilecek sorunlardan bazıları, eğitimi sayesinde kendini geliştirmiş olan kişi, iletişim teknolojilerini kullanmadaki becerileri sayesinde bilgiye çok daha hızlı ulaşırken, yaşıtı başka bir birey sosyo-ekonomik koşulları yüzünden o güne kadar bilgisayar kullanmamış bile olabilir. Aynı şekilde bilgisayarını ve çeşitli mobil cihazlarını etkili bir şekilde kullanabilen bir çalışan, takım arkadaşına göre sivrilerle gelir düzeyini yükseltebiliyor. Amerika'da bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerine özgürce erişebilmesi için çeşitli çalışmalar yapılıyor. Mesela New York Şehir Kütüphaneleri'nde 4000 internet erişimli bilgisayar halkın kullanımına açık; 1300 laptop ise kiralık verilebiliyor.

Başka bir girişimdeyse

(Connect2Compete) orta gelirli ve evinde öğrenci bulunan aileler de ucuz ev internet paketlerine başvurabiliyor. Artık iş başvurularının bile her yerden online yapıldığı, CV'lerin bile en basitinden Word'de yazıldığı bu çağda bilgisayar kullanmamak ve internete erişememek kulağa 'çağdışı' geliyor, ama eminiz ki hepimizin yakınında benzer '*dijital eşitsizlikler*' yaşayan bireyler bulunuyor¹.

5.1 | Siber Kapitalizmde Elitleşme Eğilimi

Özellikle Türkiye'de kadın savunucu ağları üzerinde yapılan araştırmalarda BT kullanımının yaygınlaşmasıyla bu ağlardaki aktivistlerin giderek elitleşmesine yol açtığından dolayı BT ile ilgili temel teorilerin aksine yorumların yapılabildiği anlaşılmaktadır (Törenli, 2005). Kapitalist ekonominin yeniden yapılanma talepleri doğrultusunda, emeğin pazarlık gücünü sınırlayıcı şekilde mevzuat ve uygulama esnekliği sağlamanın bir problem olarak ele alındığı Törenli (2010)

¹ Geniş bilgi için bkz:
<http://digimucit.blogspot.com.tr/2013/08/digital-divide-dijital-esitsizlik-nedir.html>
<http://mashable.com/2013/08/18/digital-divide>

<http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/lozturk.pdf>
<http://onurumutlu.wordpress.com/ders-notlari/sayisal-ucurum-digital-divide-nedir/>

tarafından yapılan araştırmalarda, bu “bilgi fakirliği” konusunun işsizlikle mücadele ve devlet yardımları bağlamında değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. BT üzerindeki kamu finansmanının eksikliğinin işsiz, engelli ve kadınlar üzerinde olumsuz etki oluşturduğu da tespit edilmiştir. Dolayısıyla da BT alanı farklı şekilde yorumlanarak, BT'nin sosyal dayanışmaya ve organize olmaya sağlayabildiği avantajlar nedeniyle, bilgi toplumu ilgilendiren politikaların sosyal kalkınmaya katkıda bulunacak şekilde sosyo-ekonomik politikalar çerçevesinde ele alınması gerektiği de savunulmuştur (Törenli, 2010). Bu kapsamda değerlendirilebilecek önlemlerin KA tarafından desteklenen Mali Destek Programları (MDP), Teknik Destekler (TD) ve Doğrudan Faaliyet Destekleri (DFD) araçları kapsamındaki projelerin olduğu uygulamada görülmektedir. Ancak bu önlemlerin etkisinin ve niteliğinin ölçülebilir olması ve süreklilik arz etmesi gerektiğine dikkatleri çekmek gerekir.

Özellikle sosyal medya ile gelişen Web2.0 ve Web3.0 gibi teknolojiler, vatandaşlıkta bir yenilik olarak, internet üzerinden küresel vatandaşlık anlamında “netizen” kavramı kullanılabilen ve dijital eğlence “digital rapture” ile kültürel alanda meydana gelen kapsamlı dönüşümle birlikte artık kamusal alanın dijital ortamda sorgulanabildiği görülmektedir. Sadece bunlarla kalmamakta, antikapitalist ve antifaşist direnişlere aracılık ettiği gibi, Wikileaks olayında görüldüğü gibi hegemon güçlerin perde arkasında girdikleri kirli ilişkilerin deşifre edilmesinde de ciddi bir şekilde aracılık etmektedir. Bunların yanı sıra, açık gazetecilik, çevrimiçi savunma grupları, organize siber saldırılar, mahremiyet ihlalleri ve kişilik hakları dâhil olmak üzere pek çok alanda ontolojik değerlendirmeler farklılaşabilmektedir. Bu nedenle de semantik-mantıksal sosyoloji ve metodolojiye dayanan sosyal ve semantik ağların sosyolojik ontolojisinin yapılandırılması analiz edilebilmektedir (Andrade, 2013).

Bu çerçevede yukarıda ele alınan Kritik kurama dayalı olarak ve bu teorinin BT alanına uygulanması sonucunda ortaya atılan bir kavram da “siber kapitalizm” dir. Politik ekonomiye ve tarihsel materyalizme göre yapılan kapitalizm yorumlarını aşan bu yeni yaklaşıma göre siber kapitalizm, kritik kuramın bilgi çağına göre güncellenmiş halidir. Bu da güç akışlarını ve bu akışların bilgi ağları çevresinde yoğunlaşmasını belirlemektedir. Buna göre, değişimler kolayca adapte edilemediğinden dolayı

sürekli gelişen bilgi sistemleri, potansiyel olarak direniş sitelerini oluşturmaktadır. Fitzpatrick tarafından yapılan bir araştırmada siber kapitalizmin; sosyal gücün yeni bir tanımını getirdiği ve mevcut sosyal uygulamalara ve kurumsal yapılanmalara alternatiflerin neden ve nasıl oluşturulabileceğini önerebildiği de savunulmaktadır. (Fitzpatrick, 2002)

Bu konuda analizler yapan Lev Manovich, bilişim teknolojilerindeki ilerlemelerin sosyal ve ekonomik alanlarda hızlı bir şekilde ilerlemesini kalkınmayla ilişkilendirirken; Dan Schiller ise internet ve 3G ile güçlenen yeni sosyal medyanın getirdiği yeni düzeni ‘dijital kapitalizm’ ile nitelendirmektedir. Günümüzde artık sosyal medya ve yeni medya teknolojileriyle kurulan yerel, bölgesel ve küresel ağlar üzerinden yeni ekonomik ve sosyal alanların da meydana gelmektedir. İnternet teknolojisi sadece reklamlar üzerinden değil, oyun, uygulama ve mobil programlar sayesinde özellikle büyük sermaye sahipleri ve küresel firmalar tarafından etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca sanal dünyanın her alanına kapitalist mantığın ihtiyaç çeşitliliği ve sürekli muhtaçlık algısıyla yayılmaktadır (Başlar, 2013).

Akıllı şehirler², akıllı uzmanlaşma³, sanal gerçeklik⁴, nesnelerin interneti⁵, ticaret 2.0⁶, endüstri 4.0⁷ gibi yeni paradigmlar siber kapitalizmin temel taşlarını oluşturmaktadırlar. Yeni düzende çok daha atak ve çevresel koşullara zamanında adapta olabilen, müşterilerin ihtiyaçlarını doğru okuyarak önceden mal ve hizmet gamını belirleyen ve paydaşların beklentileri doğrultusunda kurumsal süreçlerini değiştirebilen firmalar, organizasyonlar ve dolayısıyla ajanslara ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde yenilikçi ekonomilere sahip ve sürdürülebilir kalkınmacılığı tetikleyen bir ekosistemin gelişmesi yıkıcı rekabetle beslenen siber kapitalist düzende olanaklı olmayabilir.

5.2| Siber Kapitalizmde Değişen Tüketici Davranışları

Siber kapitalizmde bilgisayarlar tüketicilerle olan ilişkilerin belirlenmesi ve düzenlenmesinde sanal kişilikler ve robot yardımcıları kullanılmaktadır. Bilgisayarlar, bire bir pazarlama, işbirlikçi filtreleme ve hipnotik bilgi mimarisi gibi teknikleri kullanarak tepkileri uyarmak için programlanmıştır. Bilgisayarlar daha sonra, bu teknikleri otomatik olarak ve insan müdahalesine gerek kalmaksızın rafine etmek için yanıtlarımızı kaydeder. Afiş reklamlarının ve web sitelerinin başarısını ölçmek için kullanılan tek metrikler, ekonomik faaliyetin miktarı - tüketim ve üretim - insan kullanıcı /

² Detaylı bilgi için bkz: <http://www.smart-cities.eu/>

³ Detaylı bilgi için bkz:

<http://www.oecd.org/sti/inno/smartspecialisation.htm>

⁴ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.cnet.com/special-reports/vr101/>

⁵ <http://www.theinternetofthings.eu/>

⁶ Detaylı bilgi için bkz: <http://gelecek.org.tr/ticaret20/>

⁷ Detaylı bilgi için bkz:

https://www.gtai.de/GTAI/Content/EN/Invest/_SharedDocs/Downloads/GTAI/Brochures/Industries/industrie4.0-smart-manufacturing-for-the-future-en.pdf

öznelinde uyarılabilmektedir. Bu hususta Google tarafından geliştirilen analitik yaklaşımları kullandıkları algoritmalarla tercihleri tahmin edebilmekte, psikolojik ve sosyo ekonomik durumu da tespit edebilmektedir. Sonuç olarak, medyanın gelecekteki içeriği ve yapısı, harcamaya neden olmaktan başka hiçbir önceliği olmayan makineler tarafından tasarlanacaktır.

Bu, bilgisayarlarla aramızdaki kapalı bir geri bildirim döngüsüne dayanır; buradaki ilk programlamadan sonra makineler aktif rol alır ve insanlar otomatik olarak davranır.

Yenilik teknolojileri, tüketici beklentilerinde görülmemiş bir artışa yol açıyor. Günümüzün işletmeleri için, ürünleri, hizmetleri ve tüketici deneyimlerini yeniden tanımlamak için yeni teknolojiler kullanmak genellikle iş yapmanın yeni maliyetidir. Bununla birlikte, teknoloji yatırımı sadece kâr potansiyelinden daha fazlasını çekebilir. Müşteri analizleri, bulut entegrasyonu, bağlı cihazlar ve dijital ödeme teknolojisine ilişkin yaygın girişimler büyük olasılıkla işletmeleri giderek siber tehditlere maruz bırakıyor. Kredi kartı sahtekârlığı ve kimlik hırsızlığı gibi bazı tehditler, günümüzün pazarında çok fazla aşına hale gelerek müşteri güveni ve marka itibarı için önemli ölçüde zararlı olabilir. Gıda güvenliği ve fikri mülkiyet hırsızlığıyla ilgili olanlar gibi diğer riskler de tırmanıyor gibi görünmektedir; birçok işletme (ve müşterileri) bilinmeyen bir bölgede kalmaktadır. Perakendeciler, restoranlar ve tüketici ürün şirketleri gibi tüketicilerle doğrudan temas halinde olan işletmeler, bu dijital dönüşüm döneminde siber riskin azaltılması için uygun önlemleri almayı düşünmelidir. Büyüyen teknoloji ayak izi, iş dünyasındaki değişim hızının artmasıyla birlikte, tüketici işletmelerinin önümüzdeki on yıl içinde ele alması gereken siber risklerin genişliği ve karmaşıklığı üzerinde dramatik bir etkiye sahip olabilir.

Siber kapitalist gelecek, teknoloji sınırlarını zorlayan işletmeler için gelecek parlak görünebilir. Büyük veri analizi, ömür boyu müşteri sadakatini yönlendiren kişiselleştirilmiş deneyimler için ana kayayı oluşturuyor. Mobil işlevsellik, sorunsuz mağaza içi ve çevrimiçi alışveriş ve satın alma deneyimleri oluşturma potansiyeline sahiptir. Bağlı ürünler tüketicilere gelişmiş, "daha akıllı" yaşam tarzları sunmakta ve işletmelerin operasyonel verimsizlikleri en aza indirmeleri için yeni yolların kilidini açmaktadır. Ancak, dijital inovasyon sadece kâr potansiyeline göre daha fazla gelir. Günümüz işletmeleri arasında popüler teknoloji girişimleri arasında, tüketici analizleri (yüzde 44), bulut tabanlı teknolojilere geçiş (yüzde 40), bağlı ürünler (yüzde 33) ve mobil ödeme (yüzde 29) uygulanmaktadır. Tüm bu teknolojiler, giderek artan bir dizi yeni temas noktasında hassas müşteri bilgilerinin daha fazla

toplanmasını ve depolanmasını gerektirir (Peasly vd., 2017).

Birçok işletme siber güvenlik üzerinde hızlı (ve genellikle kar üreten) yeniliğe öncelik veriyor gibi görünmektedir. Gelişmekte olan teknolojiden yararlanılırken yeni değer akışları yaygınlaşırken, ankete katılan yöneticiler bu teknolojilerin siber risklerini de artırdığını ortaya koydu. Örneğin, şu anda tüketici analizleri, bulut entegrasyonu ve mobil ödemeler gibi platformlara yatırım yapan anketörlerin yalnızca yüzde 30 - 40'ı, ilgili riskleri ele almak için uygun programları olduğunu belirtmiştir. Yenilik ve siber risk genellikle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Biri diğerine öncelik veren işletmeler için, özellikle yeni teknoloji girişimlerinin oldukça geniş bir veri türleri portföyünden faydalanabilmeleri nedeniyle, firmaların müşterileri ile olan yakın ilişkilerinin tehlikeye girmesine neden olabilir. Bu veri türleri, tüketicileri çalınan kredi kartlarından ve kimlik hırsızlığından daha fazla gösterebilir (Peasly vd., 2017).

Gıda güvenliği iyi bir örnek sağlar. Karmaşık gıda sistemimiz gittikçe birbirine bağlı hale geliyor. Yiyecek ve içecek şirketleri, tarım işletmeleri, restoranlar ve ulaşım şirketleri de dâhil olmak üzere çeşitli oyuncular dünya çapında milyonlarca insanı beslemek için karmaşık bir süreçte daha fazla verimlilik yaratmak için bağlantıdan faydalanmaktadır. Bununla birlikte, gittikçe artan bu bağlı gıda ekosistemi, siber suçluların zarar vermesi için yeni yollar açabilir, bu da müşterilerin sağlığını tehlikeye atabilir ve marka itibarına geri dönüşü olmayan zarar verebilir. Örneğin, dijital tedarik zinciri ve gıda depolama teknolojilerine yatırım yapan birçok restoran, siber suçluların gıda kalitesini bozmak için yeni yollar açıyor olabilir. Tarımsal işletmeler hedef alan kötü niyetli aktörler, gıdaya sokulan kimyasal maddelerin miktarını manipüle ederek, yaygın hastalığa ve potansiyel olarak ölüme neden olabilir. Siber ihlaller söz konusu olduğunda endişe verici tüketiciler affedilebilir olabilir Bugünün işletmeleri, siber ihlallerden kaynaklanan potansiyel tüketici geribildirim söz konusu olduğunda, ince buz pateninde olabilir.

ABD'li tüketiciler arasında yapılan uzun vadeli araştırmalar, geçtiğimiz on yılda veri güvenliği konusunda artan bir belirsizlik durumu ortaya koymaktadır. 2016 yılında, ABD'li tüketicilerin yaklaşık yüzde 80'i, kişisel bilgilerinin şirketler tarafından nasıl kullanıldığına dair kontrollerini kaybettiklerini hissetmiştir. Bu duyarlılık, geçtiğimiz on yılda yüksek profilli ihlallere rağmen, 1999'dan beri nispeten değişmemiştir. Bu uzun süredir devam eden güvensizlik, tüketici işletmelerinin bu sorunun üstesinden gelmeleri için bir fırsat teşkil ediyor ve belki de daha şeffaf bir şekilde rekabet avantajı yaratıyor;

- (1) Müşteri verilerini nasıl ve nerede toplarlar?
- (2) Bu verilerle ne yaparlar?
- (3) Bu verileri nasıl koruyorlar?

Siber güvenlik yeteneklerine yatırım yaparak, tüketici şirketleri bu güveni sürdürme ve markalarını geliştirme şanslarını artırabilirler. İşletmeler ayrıca, kişisel bilgilerin gizliliği konusunda belirsizliğin gelecekteki satın alma kararlarını etkileyebileceğini de düşünmelidir - özellikle tüketicilerin satın almayı tercih ettiği işletmeler söz konusu olduğunda. Bugünün tüketicileri, seçenekler için kısa değil ve marka değiştirme, genellikle yeni bir uygulamayı indirmek kadar kolaydır (Peasly vd., 2017).

5.3 | Siber Kapitalizmin Kilit Taşı Olarak İnternet Bağımlılığı Üzerinden Siber Gözlem

Yapılan araştırmalarda internet bağımlılığı giderek yaygın bir psikolojik ve sosyal sorun olmaya başlanmıştır. İnternet bağımlılığın belirtileri üzerinde yapılan bir araştırmada aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir. İnternet Bağımlılığı Tanılama Anketi (IADQ)⁸ kriterlerinin beş tanesinin bulunması bağımlı olduğunuz anlamına gelir.

1. İnternet ile meşgul hissediyor musunuz?
2. Tatmini sağlamak için interneti daha fazla zamanla kullanma ihtiyacını hissediyor musunuz?
3. İnternet kullanımını kontrol etmek, kısmak ya da durdurmak için defalarca başarısız girişimler yaptınız mı?
4. İnternet kullanımını azaltmaya veya durdurmaya çalışırken huzursuz, karamsar, depresif veya sinirli hissediyor musunuz?
5. Aslen amaçlanandan daha uzun süre çevrimiçi kalıyor musunuz?
6. İnternet'ten dolayı önemli bir ilişki, iş, eğitim veya kariyer fırsatı kaybettiğinizi tehlikeye attınız mı veya riske attınız mı?
7. İnternete katılımın kapsamını gizlemek için aile üyelerine, terapistlere veya başkalarına yalan söylediniz mi?
8. İnterneti problemlerden kaçmak ya da disforik bir duygu durumu (örn. Çaresizlik, suçluluk, endişe, depresyon) rahatlatmak için mi kullanıyorsunuz?

Bu yukarıda belirtilen bağımlılık göstergeleri giderek artarken, sağlık ve aile ile ilgili risk ve tehditleri bir tarafa, internet üzerinden üretilen kişisel veriler de daha hızlı bir oranda artmaktadır. Bu verilerin analiz edilerek ticari değer haline getirilmesi de siber kapitalist düzenin en önemli bir özelliği haline

gelmiştir. Elde edilen bu dijital izlerin ne anlama geldiği ve ne tür riskler barındırdığını çoğu internet kullanıcısı farkında bile değildir.

Devletler ve şirketler yıllardır veri toplamaktadır ve teknik kapasite arttıkça işlem hacmi de artmıştır. Şirketler tarafından elde edilen veriler üzerinden manipülasyon ve sosyal mühendislik uygulamaları için bazen devletler de müşteri olmaktadır. Facebook verilerinin⁹ ABD seçimlerinde suiistimal ve yönlendirme için kullanılması buna büyük bir örnek olarak verilebilir ve belki de buzdağının görünen yüzüyle muhatap olduğumuzdan olayın gerçek vahameti henüz anlaşılammış olabilir.

Pahalı işlem ekipmanlarının yaygın kullanıldığı çağımızda, ilgili veri kümelerinin büyüklüğünü kavramak zordur. Misal olarak 2012 yılında mevcut tüm verilerin % 90'ının önceki iki yılda oluşturulduğu bildirilmiştir (Johnson, 2012). Büyük Veri kümeleri, verileri makul bir süre içinde yakalamak, yönetmek ve işlemek için geleneksel ilişkisel ve çok boyutlu veri tabanı teknikleri veya yaygın olarak kullanılan yazılım araçları kullanılarak analiz edilmek için çok büyük veya çok yönlüdür (ISACA, 2013). Büyük Veri tek bir sektörle sınırlı değildir. Tüm sektörlerdeki kuruluşlar, Big Data'nın değerini kabul eder ve potansiyelinden yararlanmak ister. Örneğin (ayrıca bkz. (Klous, 2015) ve (Mayer, 2013):

- *Perakende şirketleri*, müşteri analizleri, müşteri davranışları, duygu analizi, profil oluşturma ve segmentasyon yoluyla hizmetleri ve ürünleri geliştirmek için Büyük Veri'yi kullanır
- Hükümetler, vatandaş faaliyetleri ve gereksinimlerini anlamak, hizmetlerin sahtekârlığını veya kötüye kullanımını tespit etmek, belirli davranışlara "odaklanmak", ulusal güvenliği güçlendirmek ve devlet kaynaklarını daha iyi tahsis etmek için Büyük Veri analitiği kullanmaktadır.
- *Finansal kurumlar*, müşteri verilerini daha iyi tanımlamak ve kredi değerliliği ve temerrüt oranları dâhil olmak üzere riskleri değerlendirmek için Büyük Veri'yi kullanıyor.
- *Seyahat endüstrisi* ve toplu taşımacılık sektörü, hem kişisel hem de profesyonel platformlarda seyahat modellerini ve sıklığını analiz ederek mevcut ve potansiyel sadık ve yüksek değerli müşterileri tanımlamaktır. Son analizler, gerçekleşmeden önce seyahat gecikmelerini tahmin ediyor.
- *Sigorta şirketleri*, sürüş davranışlarını ve olayları gerçek zamanlı olarak analiz etmek için araç içi veri kayıt cihazlarını yerleştirerek bile, Büyük Veri analitiği kullanımı yoluyla risk tabanlı

⁸ Detaylı bilgiler için bkz: <http://netaddiction.com/>

⁹ Detaylı bilgiler için bkz: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cam-bridge-analytica-facebook-influence-us-election>

derecelendirmeleri (daha yüksek primlerle) ve verimlilikleri getirmektedir. Bu tür analiz ve profillere dayanarak, çoğu iddia otomatik olarak Düz Geçiş İşlemi ile işlenebilirken, diğerleri ek manuel inceleme için ayrılır.

Big Data, endüstrileri dönüştürmeye devam ettikçe, kuruluşlar, Big Data'nın fırsatlarından yararlanmaları için yeteneklerine yönelik artan bir taleple karşı karşıya. "Daha iyi ve daha hızlı iş kararları söz konusu olduğunda, Büyük Veri ve Analitik Sistemlerden yararlanan kuruluşların rekabet avantajları olacaktır" (KPMG, 2013). Bununla birlikte, çoğu kuruluş, yüksek kaliteli veri eksikliği, yetenekli veri bilimcileri, takım oluşturma, bütünleşme ve sağlam bir karar alma mekanizması nedeniyle büyük veriyi etkin bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır (KPMG, 2014). Şu anda, Büyük Veri analitiğinin çoğu operasyonel ve taktik sorulara odaklanmaktadır. Aslında, özel veya kamu kuruluşları tarafından pek çok stratejik veya sosyal konu büyük veri kapsamında yeterince ele alınmamıştır. İnternet üzerinde bırakılan yukarıda bahsi geçen izler, maruz kalınan riskler ve bunlardan elde edilen ticari değerler şu şekilde sıralanabilir:

- Bir defa, Google aradıklarınızı biliyor¹⁰. Yani Bing'i Yahoo ve diğer her arama motoru bu bilgilere sahiptir. ISP'niz ziyaret ettiğiniz her siteyi biliyor (özel gizli taramada bile).
- Google, aynı zamanda yaşınızı ve cinsiyetinizi de onlara hiç söylemediyseniz bile bilir¹¹. Ne tür reklamların size gösterileceğine karar vermek için ilgi alanlarınızın bir listesi (düzenleyebileceğiniz) dâhil olmak üzere oldukça kapsamlı bir reklam profili hazırlar.
- Facebook, ilişkinizin nereye gittiğini biliyor¹². Facebook'taki faaliyetler ve durum güncellemelerine dayanarak, şirket ilişkinizin devam edip etmeyeceğini (korkutucu doğrulukla) tahmin edebilir.
- Google, özellikle Android telefonunuz varsa, seyahat ettiğiniz yeri bilir¹³. Hangi yerlere ne sıklıkla gittiğinizi ve aynı ortamda başka kimlerin olduğunu bildiğinden özel ilişki ağınıza da tespit edebiliyor.
- Polis şu anda nereye gittiğinizi bilebiliyor. En azından siber kapitalizmin öncüsü olan İngiltere'de, kapalı devre televizyonlarının (CCTV) her yerde olduğu yerlerde hangi rota ile kimlerle birlikte

olduğunuz bilgisine kadar takip altındadır. Polis, ülke çapında binlerce ağa bağlı kameradan gelen verilere erişebiliyor, bu da her bir arabanın ve sürücülerin plakalarını tarayan ve fotoğraf çeken bir araç üzerinden belirli algoritmalarla şüphelilerle birlikte olan veya şüpheli faaliyetlere girme ihtimali olanlar yakın takibe alınıyor. ABD'de ve Türkiye'de birçok şehirde benzer şekilde kullanılabilen trafik kameraları var.

- Telefonunuz, seyahat ederken ne kadar hızlı gittiğinizi de bilir¹⁴. Bu bilgiyi polisle paylaşmalarına sevinmek lazım!
- İnternet kedinizin¹⁵, köpeğinizin veya arkadaşlarınızın nerede yaşadığını biliyor. Arkadaşlarınızın fotoğraflarını Instagram ve diğer sosyal medya ağları gibi sitelerde yayınlarken fotoğrafın nerede çektiği coğrafi konum hakkında gizli meta verileri kullandığından başkaları da ifşa edilmiş olmaktadır.
- Kredi kartı şirketiniz ne satın aldığınızı ve nerede bulunduğunuzu tam olarak bilir¹⁶. Ancak bu, satın aldığınız ve alışveriş yaptığınız yerlerin kredi puanınızı etkileyebileceği endişelerini de ortaya koymaktadır. Kredi riskiniz olup olmadığına karar vermek için satın alma verilerinizi kullanabilirler.
- Marketiniz hangi markalardan hoşlandığınızı bilir¹⁷. Bir bakkal ya da eczane, her noktada, satın alma alışkanlıklarınız ve tercihleriniz hakkında bilgi dağları toplar. Zincirler, web sitelerini ziyaret ettiğinizde kişiselleştirilmiş deneyimler, kişiselleştirilmiş kupon teklifleri ve daha fazlasını sunmak için verileri kullanıyor.
- İK, işinizden ne zaman ayrılacağınızı bilebilir¹⁸. Bir İK yazılım şirketi Workday WDAY –gezinme bilgileri ve ilgili belgeleri analiz eden bir algoritmayı test ederek hangi çalışanların şirketten ayrılacağını tahmin edebilir.
- Alışveriş bilgilerinizden hamile¹⁹ olup olmadığını bilebiliyorlar. (Bazen ailenizden önce bile.)
- YouTube, izlediğiniz videoları bilir²⁰. Hatta YouTube'da aradıklarınızı bile saklıyor ve buna göre sizin ve davranışınızla ilgili çeşitli tahliller yapmaktadır.
- Amazon okumaktan hoşlandığınızı biliyor, Netflix ne izlemeyi sevdiğini çok iyi biliyor. Halk

¹⁰ Geniş bilgi için bkz: <https://history.google.com/history/>

¹¹ Geniş bilgi için bkz:

<https://www.google.com/ads/preferences/>

¹² Geniş bilgi için bkz:

http://www.huffingtonpost.com/2014/02/14/facebook-relationship-study_n_4784291.html

¹³ Geniş bilgi için bkz:

<https://www.google.com/maps/timeline>

¹⁴ Geniş bilgi için bkz:

http://www.huffingtonpost.com/2015/03/19/iphone-legal-facts_n_6787876.html

¹⁵ Geniş bilgi için bkz:

<http://iknowwheretheyurcatlives.com/about/>

¹⁶ Geniş bilgi için bkz: <http://www.creditcards.com/credit-card-news/how-shopping-can-affect-credit-1282.php>

¹⁷ Geniş bilgi için bkz:

<http://www.theguardian.com/money/2013/jun/08/supermarkets-get-your-data>

¹⁸ Geniş bilgi için bkz: <https://www.workday.com/en-us/applications/human-capital-management/human-resource-management.html>

¹⁹ Geniş bilgi için bkz:

https://www.nytimes.com/2012/02/19/magazine/shopping-habits.html?pagewanted=all&_r=1

²⁰ Geniş bilgi için bkz:

<https://www.youtube.com/feed/history>

kütüphaneniz bile ne tür medya tüketmekten hoşlandığınızı bilir.

- Apple ve Google, Siri ve Cortana'ya ne sorduğunuzu biliyor.
- Barbie²¹ bebekler, çocuğunuzun ne hakkında konuştuğunu biliyor.
- Chicago ve Kansas City gibi bazı büyük şehirlerdeki polis departmanları, bunu yapmadan önce bir suç işleyeceğinizi biliyor²².
- Sigorta şirketiniz ne zaman ve nereye gittiğinizi bilir.²³ Bir hak talebinde bulunmamış olsanız bile, sizi bazı ihlallerden dolayı cezalandırabilir.
- Veri araçları, vicdansız olmayan şirketlerin savunmasız tüketicileri tanımlamasına yardımcı olabilir²⁴. Örneğin, bir nüfusu “kredi darmadağın bir şehir ailesi” olarak tanımlayabilir ve daha sonra maaş kredileri için doğrudan reklamları belirleyebilirler.
- Facebook, ne kadar akıllı olduğunuzu, hayatınızda ne kadar memnun kaldığınızı ve duygusal olarak kararlı olup olmadığınıza bilir²⁵. Sadece tıklattığınız 'beğeni' ile ilgili büyük bir veri analizine dayanarak sizin ruh halinizle ilgili pek çok bilgi elde etmekte ve politik tercihlerinizi değiştirmek için gerçek dışı bilgileri haber olarak robot kullanıcılar üzerinden size gönderebilir.
- Uygulamalarınızın kişisel verilerinizin birçoğuna erişimi olabilir²⁶. Angry Birds, telefonunuzdaki ve fiziksel konumunuzdaki kişi listenize erişir. Bejeweled telefon numaranı bilmek istiyor. Bazı uygulamalar, kullandığınız sırada neler olup bittiğini kaydetmek için mikrofonunuza ve kameranıza bile erişebilir.

6 | SONUÇ

Nesnelerin İnterneti, herkesin eşyalarını veri olarak sunmasına izin verir. Siber kapitalist ortamda muazzam çeşitlilikteki insan verileri, tekil toplumsal para birimi metriği ile işlem görecektir. Bu siber kapitalizm, siber enerjili insan toplumunun davranışını yönetecektir. Siber gerçekliğin istenen bir kaynağa yükseltilmiş verileri vardır. Google, Yahoo ve Facebook gibi pek az kişi bunu erken fark etmiş ve insanların verilerini alıyor ya da bunun için bir ücret ödüyor (örneğin, ücretsiz bir e-posta hesabı). Böyle bir ortamda kurumların tekdüze ve klişe bir şekilde zorla belirli kalıplara sokulması geleceği ve gerçekliği doğru okuyamamak olarak değerlendirilebilir. Bu siber kapitalist yeni dünya düzeninde araştırma sorumuz aşağıdaki şekilde cevaplanabilmektedir.

- *Kalkınma ajanslarının (KA) tek tipçiliği ile ilgili sorun dijital bölünme ve siber kapitalizm ile ilişkilendirilebilir mi?*

Tek tipçi yaklaşımlar artık siber kapitalizmin hükümran olmaya başladığı yeni dönemde geçerliliğini yitirmektedir. Vahşi kapitalist dönemlerde kölelik ve sömürü düzeni üzerine inşa edilen bir kalkınmacılık anlayışı vardı ve gelişmiş batı ülkeleri halen bu mirasın üzerinde yeniledikleri olanaklarını geliştirme yarışında gelişmekte olan ülkelerle kıyaslanmayacak düzeyde bir üstünlük elde etmişlerdir. Mevcut durumda ise global internet ülkesinde “netizen” denilen sanal vatandaşlık çerçevesinde tercihleri ve algıları biçimlendirilen ve belirli tüketim kalıplarına bağımlılık ilişkisinin geliştirilerek sermaye birikimine devam edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumda esnek, ihtiyaçlara göre şekillenebilen, potansiyellere göre politika geliştiren, kırılabilirlikler ve tehditlere göre farklı çözümler sunabilen atik hareket kabiliyetine sahip kurumsal yapılanmalara ihtiyaç olduğundan dolayı KA tek tipçi kurumsal yapısının zamana uygun bir tercih olmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y. (2015). Yeni Nesil Akran Zorbalığı-Siber Zorbalık. *Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları Konferansı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Al-Rawi, A. K. (2014). Cyber warriors in the Middle East: The case of the Syrian Electronic Army. *Public Relations Review*, 420–428.
- Altıparmak, K. (2015). Evrensel İnternette Türk Tipi İnternet'e: İnternet Sansür Ağı. *Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları Konferansı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Andrade, P. (2013). Sociological ontology of the digital public sphere: the case of Web 2.0/3.0. *Comunicação e Sociedade, January 1, vol. 23*, 202 – 216.
- Arabacı, M. (2015). Google Glass, Mahremiyet ve Türk Ceza Kanunu. *Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları Konferansı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

²¹ Geniş bilgi için bkz: <http://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2015/12/17/barbie-wants-to-chat-with-your-child-but-is-big-data-listening-in/>

²² Geniş bilgi için bkz: <https://bigdata.fairness.io/predictive-policing/>

²³ Geniş bilgi için bkz: <https://bigdata.fairness.io/insurance/>

²⁴ Geniş bilgi için bkz: <https://bigdata.fairness.io/data-brokers/>

²⁵ Geniş bilgi için bkz: <https://www.linkedin.com/pulse/20130613061334-64875646-how-facebook-likes-reveal-your-intimate-secrets>

²⁶ Geniş bilgi için bkz: <http://blogs.wsj.com/wtk-mobile/>

- Başlar, G. (2013, 11 30). Yeni Medyanın Gelişimi ve Dijitalleşen Kapitalizm. *AKADEMİK BİLİŞİM 2013* (s. 1-9). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi. [www.ab.org.tr: http://ab.org.tr/ab13/bildiri/247.doc](http://ab.org.tr/ab13/bildiri/247.doc) adresinden alınmıştır
- Çakır, H., & Kılıç, M. S. (2013). Bilişim Suçlarına İlişkin Delil Elde Etme Yöntemlerine Genel Bir Bakış. *Polis Bilimleri Dergisi*, 23-44.
- Çetin, H. (2014). Kişisel Veri Güvenliği ve Kullanıcıların Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 86-105.
- DDK, Aykın, H., ARSLANBAŞ, M., DERE, A., ÖZÇELİK, A., BOYALI, C., ÖZKILINÇ, M. A. (2014). *Kalkınma Ajansları İnceleme ve Araştırma Raporu (Hizmete Özel)*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, [http://www.tccb.gov.tr/faaliyetler/ddkraporlar i/](http://www.tccb.gov.tr/faaliyetler/ddkraporlar/i/).
- Sean Peasley, Kiran Mantha, Vikram Rao , Curt Fedder , Marcello Gasdia (2017), "Müşteri İlişkilerindeki Siber Riskler", Deloitte Raporu, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/nl/Documents/consumer-business/deloitte-nl-cb-cyber-risk-in-consumer-business.pdf>
- Dülger, M. V. (2004). Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Çocuk Pornografisinin İnternet Aracılığıyla Yayılmasına Karşı Yapılan Düzenlemeler. *İstanbul Barosu Dergisi*, 1485-1496.
- Efe, A. (2015). *Türkiye'de Kalkınma Ajansları için bir Yönetişim Modellemesi: COBIT-5*. Ankara: TODAİE (Basılmamış Doktora Tezi).
- Efe, A. (2016). Bilişim Hukuku Alanındaki Sorunlar ve Risklerin Mevzuat Boyutuyla Analiz ve Çözümlemesi. *TNB Hukuk Dergisi*, <http://www.tnb.org.tr/tnbonlineekler/HukukDergisi/YIL3/SAYI1/index.html#p=182>, 175-200.
- Efe, A. (2016). Türkiye'deki Kamu Yönetiminde Tek Tipçi Kurumsal Yapılanma Sorununa Kalkınma Ajansları Üzerinden Hermeneutik Kritik Kuramla Teorik Ve Kavramsal Analiz Ve Çözümleme. *Anemon*, 13-30.
- Efe, A. (2016). Türkiye'deki Kamu Yönetiminde Tek Tipçi Kurumsal Yapılanma Sorununa Kalkınma Ajansları Üzerinden Kritik Kuramla Teorik Ve Kavramsal Analiz Ve Çözümleme. *Paradox Ekonomi*, 72-95.
- Fitzpatrick, T. (2002). Critical Theory, Information Society and Surveillance Technologies. *Information, Communication & Society, Volume 5, Issue 3*, 357-378.
- Garriga, E. (2014). Beyond Stakeholder Utility Function: Stakeholder Capability in the Value Creation Process. *Journal of Business Ethics*, 489-507.
- Güler, M., & Ömürgönülşen, U. (2011). Türkiye'de e-İmza Alanındaki Hukuki Düzenlemeler ve. *Sosyoekonomi*, 198-230.
- Henkoğlu, T., & Külçü, Ö. (2013). Bilgi Erişim Platformu Olarak Bulut Bilişim: Riskler ve Hukuksal Koşullar Üzerine Bir İnceleme. *Bilgi Dünyası*, 62-86.
- Henkoğlu, T., & Uçak, N. Ö. (2012). Elektronik Bilgi Güvenliğinin Sağlanması ile İlgili Hukuki ve Etik Sorumluluklar. *Bilgi Dünyası*, 377-396.
- ISACA. (2012). *COBIT 5: A Business Framework for the Governance and Management of Enterprise IT*. Rolling Meadows, IL: ISACA.
- ISACA, (2013) *Big Data: Impacts & Benefits*, ISACA White Paper, March 2013.
- Johnson, (2012) *Big Data + Big Analytics = Big Opportunity*, Financial Executive, July/August 2012.
- Karatop, B., Karahan, A. G., & Kubat, C. (2011). First Application of Total Quality Management in Ottoman Empire: AhiOrganization. *7th Research/Expert Conference with International Participations "QUALITY 2011", June 01 - 04.* [http://www.quality.unze.ba/zbornici/QUALITY %202011/184-Q11-188.pdf](http://www.quality.unze.ba/zbornici/QUALITY%202011/184-Q11-188.pdf) sayfasından alınmış: Neum, B&H, .
- Kaynak, S., & Koç, S. (2015). Telif Hakları Hukuku'nun Yeni Macerası: Sosyal Medya. *folklor/edebiyat*, 389-411.
- KB-BGYUGM. (2014). *Devlet Denetleme Kurulu Kalkınma Ajansları Araştırma Ve İnceleme Raporu Kapsamında Alınacak Tedbirler* . Ankara: Kalkınma Bakanlığı (hizmete özel).
- Klous S. and N. Wielaard, (2015.) *Wij zijn Big Data: de toekomst van de informatiesamenleving*, Business Contact, 2015.
- KPMG, (2013) *Big Data & Analytics: turning conceptual thinking into powerful results*, KPMG Netherlands, 2013.
- KPMG, (2014) *Going beyond the data: Achieving actionable insights with data and analytics*, KPMG International, 2014.
- Küzeci, E. (2015). Kişisel Verilerin Korunması Alanındaki Güncel Gelişmeler. *Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları Konferansı* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

- Mavzer, Ş. (2016, 01 10). *Siber Suçlarla Mücadelede Uluslar Arası İşbirliği (International Cooperation Against Cybercrime)* . cybercrimesmavzer.blogspot.com.tr: <http://cybercrimesmavzer.blogspot.com.tr/2014/11/siber-suclarla-mucadelede-uluslar-arasi.html> adresinden alınmıştır
- Mayer-Schönberger V. and K. Cukier, (2013) *Big Data: A revolution that will transform how we live, work, and think*, Maven Publishing, 2013.
- Memiş, T. (2015). Hukuki Açıdan Verilerin Ticarileştirilmesi. *Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları Konferansı, 20 Mart*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Miyinat, M., & Duramaz, S. (2013). Karapara Aklama Aracı Olarak Yeni Bir Mali Suç: Siber-Aklama. *Journal of Management & Economics*, p315-325.
- Önok, M. (2013). Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi Işığında Siber Suçlarla Mücadelede Uluslar Arası İşbirliği. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1229-1270.
- Özkan, H. (2015). Sosyal Medya Aracılığıyla İşlenen Suçlar. *Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları Konferansı* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- TBMM. (2006). *5449 sayılı Kanun Gerekçesi*. 05 09, 2014 tarihinde Dicle Kalkınma Ajansı: <http://www.dika.org.tr/photos/files/Kalk%C4%B1nma%20Ajanslar%C4%B1n%C4%B1n%20Kurulu%C5%9Fu,%20Kooordinasyonu%20ve%20G%C3%B6revleri%20Hakk%C4%B1nda%20Kanununun%20Genel%20Gerek%C3%A7esi.pdf> adresinden alındı
- Törenli, N. (2005). From Virtual to Local Realities: Access to ICT and Women Advocacy Networks in Turkey. *Perspectives on Global Development and Technology, Volume 4, issue 2*, 169-195.
- Törenli, N. (2010). New Technology, Work & Employment, 25:1. *The potential of ICT to generate 'solidaristic' practices among women home-based workers in Turkey*, 49-62.
- Ünsal, B. (2015). Arama Motorlarının Sorumluluğu ve İnternet Hukuku. *Bilişim Hukukunun Güncel Sorunları Konferansı, 20 Mart*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi.